

MELITA VILIČIĆ

GRADSKA VRATA I URBANISTIČKO FORMIRANJE DREVNOG SENJA

Melita Viličić
Srebrenjak 48
YU, 41000 Zagreb

UDK:711.4(497.13) Senj
Izvorni znanstveni rad
Ur.:1990-06-15

Kao prilog istraživanju arhitektonsko-urbanističke povijesti Senja autorica u ovom radu prikazuje njegovo urbanističko oblikovanje ovisno o topografskim uvjetima: njegov smještaj uz more i uz udoline okolnog terena kuda se iz pozadine dopiralo do područja grada utvrđenog zidinama. Na dodirnim točkama tih pravaca prilaznja gradu otvaraju se u zidinama gradska vrata koja time logično stvaraju osnov za daljnji razvoj urbanističkog tkiva.

Tako »čitani« grad kazuje kako urbanistička geneza drevnog Senja, koja na prvi pogled kao da u urbanističkom smislu nema neke logike, osobito svojom okosnicom koja povezuje dva glavna prilaza (I, VII) kao podloga cijeloj urbanoj strukturi, pokazuje logično formiranje grada.

Već letimičan pogled na plan današnjeg Senja unutar ostataka srednjovjekovnih gradskih zidina (sl. 64), kao i na onaj dopunjen grafičkom rekonstrukcijom tih zidina (sl. 65), a još očitije na prikaz organizma grada kakav je najvjerojatnije imao Senj u XVI-XVII. stoljeću¹ (sl. 66) – a slično očito i ranije – jasno pokazuje odnos otvorenih gradskih površina prema izgrađenoj površini.

Ti planovi pokazuju dinamičnost tijekova cijelog spleta uskih krivudavih ulica što tangiraju tri trga koji time ostaju statični prostori. Dok prostori ulica teku, prostori trga miruju, njihova funkcija nije u tome da služe prometu, nego su to mjesta sastajanja, što je karakteristično za urbanu strukturu srednjega vijeka. Senj očito nastaje u ovom svom obliku dolaskom Hrvata na taj

1. Detaljnije obrađeno u mom radu: *Proučavanje arhitektonske i urbanističke strukture Senja u XVII stoljeću*, predano za publiciranje »Liberu«

Sl. 64. – Urbanistički snimak Senja unutar ostataka gradskih zidina (prema geodetskom planu iz godine 1958)

teren. On se prviput u dokumentima spominje početkom XII. stoljeća, a zatim tijekom povijesti postaje za našu kulturu i povijest značajan grad. Na tom istom terenu ili u blizini postojalo je vjerojatno predilirsko naselje, pa zatim ilirska i rimska Senia.

U Senju su tri trga, tri javne, otvorene površine služile su određenim funkcijama vezanim uz društveni život i poredak svog vremena, a nastali su ogranski kao i cijeli grad.

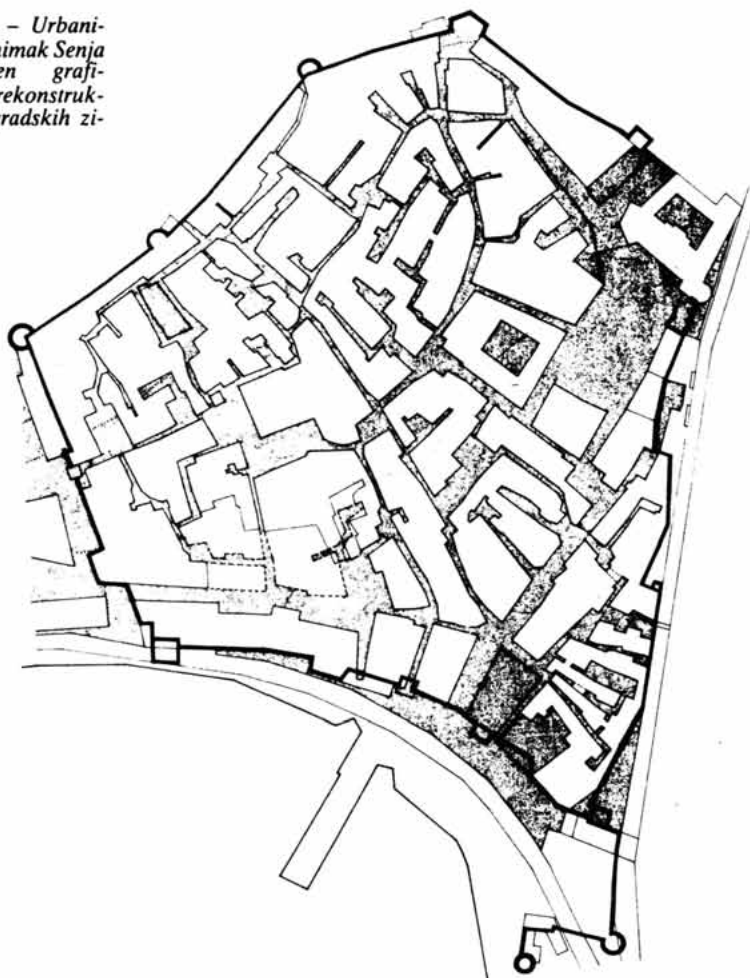
Smješten periferno uz zidine koje se ovdje tlocrtno lome gotovo u pravom kutu, pred kaštelom je trg što služi obrani grada, zborištu (a). Dakako nema dokumenata o tome kada je nastao, no kako kaštel u svom zametku nastaje negdje početkom XIV. stoljeća, ako ne i ranije², vjerojatno u to vrijeme počinje i formiranje ovog trga.

»Stari« trg uz katedralu (b) u središtu grada dokumentiran je već u XIII. stoljeću, kada je 1271.³ na njemu »ante ecclesiam beate virginis Marie« učinjen izbor vinodolskog kneza Vida i njegovih nasljednika (kasnijih Frankopana) za stalne potestate i upravitelje grada.

2. Detaljnije obrađeno u mom radu: *Gradska povijest senjskog kaštela i grafička rekonstrukcija pojedinih faza izgradnje*. Senjski zbornik V. 1971-3, 153-184.

3. T. Smičiklas, *Codex diplomaticus V*. Zagreb, 1907. 597-8:48 i dr.

Sl. 65. – Urbanistički snimak Senja dopunjen grafičkom rekonstrukcijom gradskih zidina

Treći trg (c), kasnije zvan »Mala plac«, također leži periferno. Služi trgovini i u blizini je »Morskih« vratiju, a i onih koja ga povezuju s kopnenim zaleđem. Mora također da se u duhu svog vremena vrlo rano formirao kao treći važni javni prostor srednjovjekovnoga grada, gdje je jedan prostor služio obrani, drugi religioznom i javnom životu te upravi grada, a ovaj treći trgovini, tom vitalnom procesu razmjene dobara srednjovjekovnog čovjeka.

Glavne, primarne prometnice nastaju očito povezivanjem – periferno – spomenutih javnih otvorenih prostora, dok sekundarne nastaju njihovim povezivanjem i imaju zadatak da ostali gradski prostor rasporede u pristupačne stambene zone. A to dovodi do organskog spleta ulica, uličica i »slijepih« ulica, tako karakterističnih za srednjovjekovne gradove.

Začetak glavnih, primarnih prometnica u gradu vezan je dakako za gradska vrata, odakle započinje njihov tok. A smještaj samih gradskih vratiju u zidinama ovisan je o faktorima vanjskog prostora o kojima će malo kasnije biti riječi.

I upravo neke nove spoznaje o senjskim gradskim vratima daju i odgovor o najvitalnijem

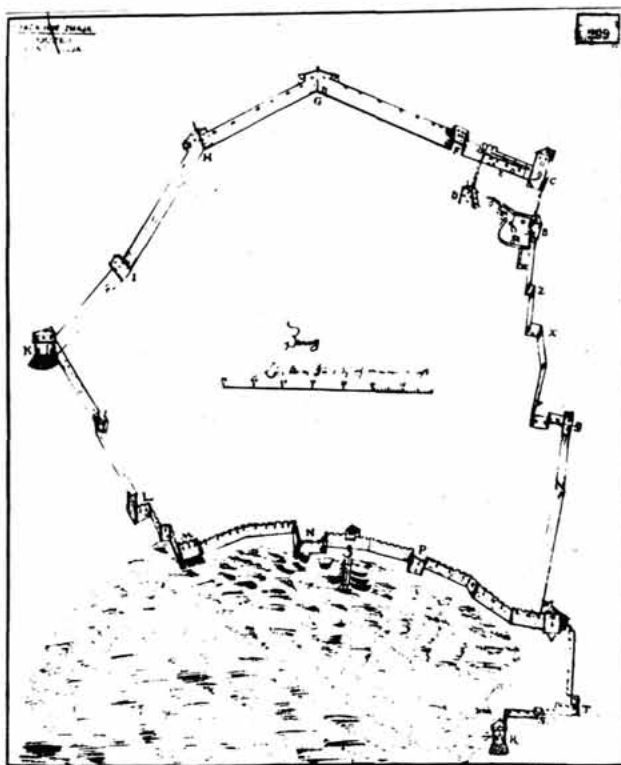

Sl. 66. – Grafička rekonstrukcija najvjerojatnijeg plana grada u XVII. stoljeću. **Trgovi:** a trg pred kaštelom, b Stari trg uz katedralu, c Mala placca. **Gradska vrata:** I. – Mala vrata II. Morska vrata, III. Pavlinska vratašća, IV. Vrata za propuštanje bujice, V. Vrata kaštele, VI. Velika vrata i VII. Koprna vrata

Kule:

prema Lenkoviću godine 1550.	prema Stieru godine 1660.
A	Schlossturn
B	Philipsturn
C... (Lenković pregradio)
D
E... Radomeritsch	Ostthurn
F... (Lenković sagradio uz velika koprna vrata)	Goldenthurn
G... Lipicza	Salapanoc
H... Rundel	Trybenac
I... Papsithurn	Papsithurn
K	St. Prossythurn
L... Pulverthurn	Turinna
M... Schifsturn	Schiffsturn
N... Gaderthurn	Pastein
O... Schawacz	Schawaczthurn
P	Nasetthurn
R... Sauntschitsch
S... Tulacz	Merathurn

Sl. 67. – Aksonometrijski prikaz senjskih zidina XVI. stoljeća (iz ljubljanskog muzeja »Rudolfinum«, kopija V. B. 1926)

transverzalnom tijeku prometnica koji se činio potpuno neopravdan, čudan i nerazumljiv, dok nam ga nije razjasnio jedan dokument iz XVI. stoljeća otkrivši mu izvorište u jednim vrlo starim vratima grada, kasnije zazidanim, a tragove tih vratiju mogli smo zatim posve jasno ustanoviti.

Gradska vrata koja se tijekom povijesti smještavaju u zidinama u razno vrijeme, ovisno o vanjskim faktorima i nutarnjim komunikacijama prikazana su (u sl. 66) tlocrtno redosljedom, bez obzira na vrijeme njihova nastajanja i zatvaranja. U razno doba dolaze pod raznim nazivima, a ovdje su spomenuta s jednim od tih naziva: I-Mala vrata, II-Morska vrata, III-Pavlinska vratašca, IV-Vrata za propuštanje bujice, V-Vrata uz kaštel, VI-Velika vrata, VII-Kopnena vrata.

Na istoj slici označene su kule (a uz popis slika naznačen je njihov naziv prema Lenkoviću u XVI. i Stieru u XVII. stoljeću.)

Prije nego prijedemo na opis pojedinih gradskih vratiju, nekoliko riječi o faktorima koji su bili važni za smještaj gradskih vratiju u zidinama Senja s obzirom na konfiguraciju terena.

Već 1660, snimajući gradske zidine koje poput nepravilnog petorokuta opkoljuju grad (sl. 69)⁴, Stier jasno pokazuje smještaj Senja na morskoj obali, podno brežuljka na vrhu kojega je na najpogodnijem mjestu za obranu Senja sredinom XVI. stoljeća izgrađena obrambena utvrda Nehaj. Između tog brežuljka i gradskih zidina tekla je bujica, osobito opasna u proljeće kada bi

4. Beč, Nacionalna biblioteka, zbirka rukopisa: 8608/103

Sl. 68. – G. Pieroni: *Plan senjskih zidina godine 1639, Zagreb, Arhiv hrvatske, 503*

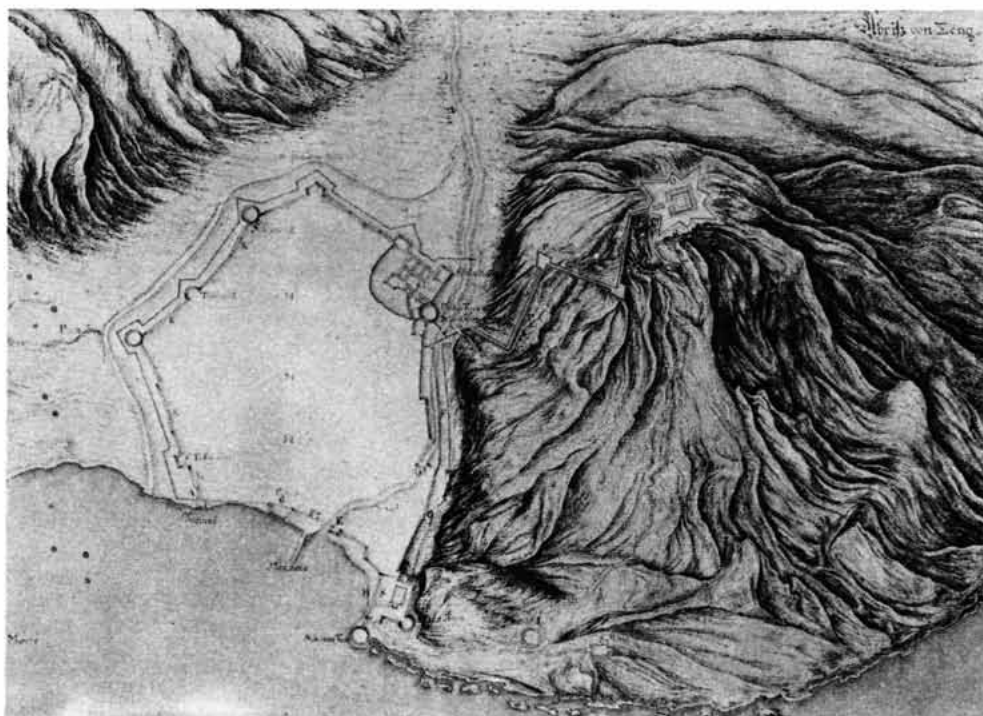
nabujala od rastopljenog snijega u dalekoj bregovitoj pozadini («potok», «Torrente», koji je kasnije, u XVIII. stoljeću regulirani kanal: «Kolan»).

Teren grada uz more nizinskog je karaktera, pa se tek od mora prema pozadini uzdiže. No uz same zidine, s njihove vanjske strane, na cijelom potezu, izuzevši područje podno Nehaja, nema većih uzvisina, tako da je moguć ulaz u grad na raznim sektorima zidina.

Na istom Stierovu prikazu vidljivo je da se na prostoru izvan grada, sa suprotne strane od brežuljka s Nehajem, nalazi između dviju uzvisina usjeklina, i da put između tih uzvisina vodi iz pozadine u pravcu prema tlocrtno najvećoj izbočini zidina na tom potezu (branjenom papinskom kulom). A to je u blizini mjesta gdje su u zidinama smještene «Mala» vrata kao jedan od ulaza u grad kojim se tako povezuje spomenuti predio zaleđa.

Prema konfiguraciji terena uz zidine jasno proizlazi da bi ostala gradska vrata mogla biti smještena bilo gdje u zidinama, izuzevši teren podno brežuljka s Nehajem, gdje su samo vrata za ulaz u kaštel i vratašca za koja Stier kaže da su se otvarala kako bi mogla propustiti bujicu, a da se zidine ne oštete. Ta je bujica zatim tekla gradom – vidljivo na toj istoj slici gdje kraj pristaništa utječe u more – a dovođila je do čestih poplava u gradu.

Spomenuta bujica tekla je iz pravca kojim je Senj bio vezan za vrlo daleko zaleđe. I kako je to često spominjano, upravo ta povezanost jedan je od najvažnijih razloga za značenje ovog grada, jer je jedino Senj na dugom potezu Hrvatskog primorja prirodnim putem vezan sa zaledem. O tome, među ostalim S. Nossan piše:⁵ »Podno Vratnika, najnižeg prijevoja preko planinskog lanca koji dijeli Jadransko more od unutrašnjosti, a preko kojeg su od pamtivijeka prolazili stari

Sl. 69. – Stier: *Plan senjskih zidina godine 1660, Beč, Nacionalna biblioteka, zbirka rukopisa 8608/103*

trgovački i vojnički putevi, koji su unutrašnjost zemlje, sve tamo od Kupe, Save i Dunava vezivali sa Jadranskim, a preko toga i sa Sredozemnim morem, na topografski pogodnom terenu na izlazu iz duboko usječene Senjske Drage, postojalo je ljudsko naselje u ilirsko, a vrlo vjerojatno već i u predilirsko doba. Na cjelokupnoj istočnoj obali Jadrana od ušća Rječine do ušća Zrmanje ovaj je položaj bio geografski i topografski najpovoljniji za izgradnju naseobine i luke, sa najkraćom i najpovoljnijom suhozemnom vezom sa unutrašnjosti...«

Zbog toga bi i sam grad neophodno bio vratima povezan s tom važnom prometnicom iz daleke unutrašnjosti – no o tome kasnije.

Vrata ne samo da se izgrađuju u razna vremena na raznim sektorima zidina koje su u Senju nastajale vjerojatno počevši od XIII. stoljeća nego se isto tako i zagrađuju u razno doba, osobito u doba opasnosti od Turaka, uglavnom u XV-XVII. stoljeću. I odmah da se podsjetimo, da se u našim krajevima u tim stoljećima zbog opasnosti od navale Turaka zidine učvršćuju, a da se zatim iza mira u Karlovcima godine 1699. kada je ta neposredna opasnost minula i ostala samo latentna pa zidine više nisu toliko potrebne, započinje procesom njihova rušenja a gradovi se počinju širiti izvan starih okvira.

5. S. Szavitz-Nossan. *Cesta Karlovac-Senj od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća. Senjski zbornik IV, 1970, 127-167.*

Sl. 70. – M. Stier: *Panorama Senja godine 1660, Beč, Nacionalna biblioteka, zbirka rukopisa, 8608/102*

Što se općenito iz pisanih ili grafičkih dokumenata do sada znalo o gradskim vratima Senja? I što novoga možemo tome dodati?

U dokumentu iz godine 1378. spomenuta su »Rumenja« vrata⁶ u blizini tadanjeg dominikanskog samostana i crkve sv. Nikole. Ta najstarija spomenuta vrata nisu se mogla identificirati, niti se ikada kasnije spominju. Čak se čini kako upravo ona zbog svojih poblizih nekih oznaka govore o tome da se ovdje smještaj zidina vremenom promijenio.

Jedna od najstarijih gradskih vratiju Senja svakako su »Vrata trgovine« (I). Spominje ih gradski statut Senja iz godine 1388. kao i onaj iz 1640.⁷ koji ga potvrđuje (i dodaje mu 21 član). Zanimljivo je da je statut pisan latinski – u slaboj latinštini – a to je zato jer je Senj bio trgovački centar šire okolice, uz Zadar gotovo najvažnija luka tog vremena na našem Jadranu, dok su npr. stoljeće stariji vinodolski i istodobno sa senjskim krčki, bili pisani hrvatskim jezikom budući da su bili namijenjeni zemljoradnicima.⁸

Pojam »vrata trgovine« – »ad portas pro tergoquina« – vezan je za pojam gradskog poreza što se plaćao na vratima kod ulaza u grad. Gotovo četvrtina odredaba statuta posvećena je trgovini, tako se npr. kaže (u §84 i čl 81) da bi se kaznio sa 6 libara onaj tko bi u gradu odjednom kupio svu živinu na gradskim vratima,⁹ no možda nam je najinteresantniji §83 i čl 80 što kaže: »Item statuerunt, quod nemo audeat emere aliqua mercimonia, per portam tergoquine veniencia, citra ecclesiam sancti Johannis Baptista, sub penia librarum XXIV«,¹⁰ dakle s onu stranu crkve sv. Ivana Krstitelja ne smije se trgovati robom koja je ušla kroz vrata trgovine.

Kako se ta vrata, spominjana u pisanim dokumentima u tekstu statuta, povezuju s crkvom sv. Ivana Krstitelja, to se najvjerojatnije taj naziv odnosi na vrata koja vode do nje – i do trga trgovine – a to su vrata kasnije poznata kao već spomenuta vrata koja proizlaze iz konfiguracije terena i imaju svrhu da naselje povežu sa pozadinom, »M a l a« ili »B i s k u p s k a« vrata. Ona se možda u neko vrijeme zazidavaju zbog opasnosti od Turaka, a zatim nanovo otvaraju.

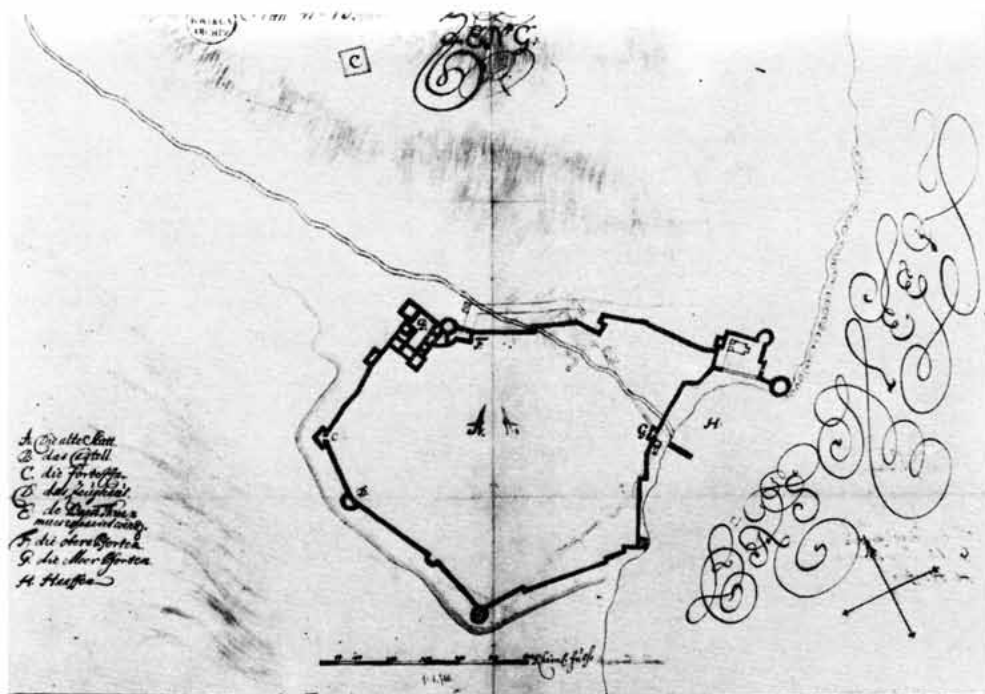
6. T. Smitiklas, *Codex diplomaticus XV*, Zagreb, 1934, 365-371:270.

7. M. Magdić: Statut kralja Ferdinanda III od godine 1640. za grad Senj, *VZA II*, 1900, 78-96.

8. F. Čulinović, Statut grada Senja, Beograd, 1934, 123, 132.

9. Op. cit., 190.

10. M. Magdić, op. cit., 88: LXXX, F. Čulinović, op. cit., 173.

Sl. 71. – Breitstaller, Hollstein i Weiss: Plan senjskih zidina 1640-1740 (zapravo 1701) godine, Beč, Ratni arhiv Gla2 k.13

Jedan od najranijih prikaza senjskih zidina (sl. 67)¹¹ i vratiju je onaj što potječe vjerojatno iz XVI. stoljeća. U tom aksonometrijskom prikazu između kula označenih slovima K i L, na zidinama možemo raspoznati »stražarnicu«, tj. kulu koja se smještava za obranu iznad ulaznih gradskih vratiju. Ona je ovdje smještena upravo iznad onog punkta gdje bi bila spomenuta vrata, pa bi to bio najraniji grafički prikaz tih vratiju. (Jednaka takva »stražarnica« je nad »Mor-skim« vratima uz pristanište, no o njima kasnije).

Međutim, Pieroniev snimak iz 1637, prvi snimak gradskih senjskih zidina (sl. 68) ne prikazuje ih. Njih nema ni u Stierovim prikazima senjskih zidina iz 1600 (sl. 69), a također ni u snimci zidina iz 1701 (sl. 71). A oni i tekstualno spominju i ucrtavaju ostala gradska vrata, kako će biti kasnije izneseno. Jedino Valvasorova veduta iz godine 1689 (sl. 72) na tom potezu zidina prikazuje dvojna vrata, od kojih je nad jednim »stražarnica«. A jedna od njih nikad nitko ne spominje, te su vjerojatno više simboličan nego realističan prikaz postojećeg stanja. On u svom opisu navodi da Senj ima dosta vratiju koja su djelomično zazidana.¹² U opisu bune iz godine 1720. spominju se troja vrata »gornja, mala i vrata od mora«.¹³ Ona se negdje očito u to vrijeme, ukoliko su do tada bila zazidana, ponovno otvaraju, jer ih planovi počevši od onoga iz godine 1763

11. M. Viličić: Arhitektonski spomenici Senja. Rad JA 360, Zagreb, 1971, sl. 5; kopija V. Bojničić iz ljubljanskog Rudolfinuma: »Zeng-XVI stoljeće«. Taj prikaz sadrži oznake, no popratni su dokumenti izgubljeni, pa ne postoji objašnjenje uz oznake. Ne može se sa sigurnošću datirati, no sudeći po mnogim detaljima može se smjestiti u XVI. stoljeće, u vrijeme iza Lenkovićevih intervencija na kaštelu i zidinama g. 1550.

12. M. Rupel: Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1969, 430.

13. R. Lopašić: Spomenici hrvatske krajine III, Zagreb 1889, 115-9; LIV i 331-338; CLXXXVII.

Sl. 72. – Valvasor: Panorama Senja godine 1689, Zagreb, Arhiv hrvatske 1712

(sl. 73) jasno ucrtavaju. A njihovi su tragovi još danas u Senju vidljivi. Legende uz neke planove izriječom ih spominju. U planu iz godine 1785 (sl. 74) pod b: dolaze kao »Biskupska« vrata, dok u planu iz 1839, pod e: stoji »stražarnica nad malim vratima«.

Okolo godine 1900. ruše se ta vrata s dijelom gradskim zidina, a predio uz njih još se danas zove »Mala vrata«.

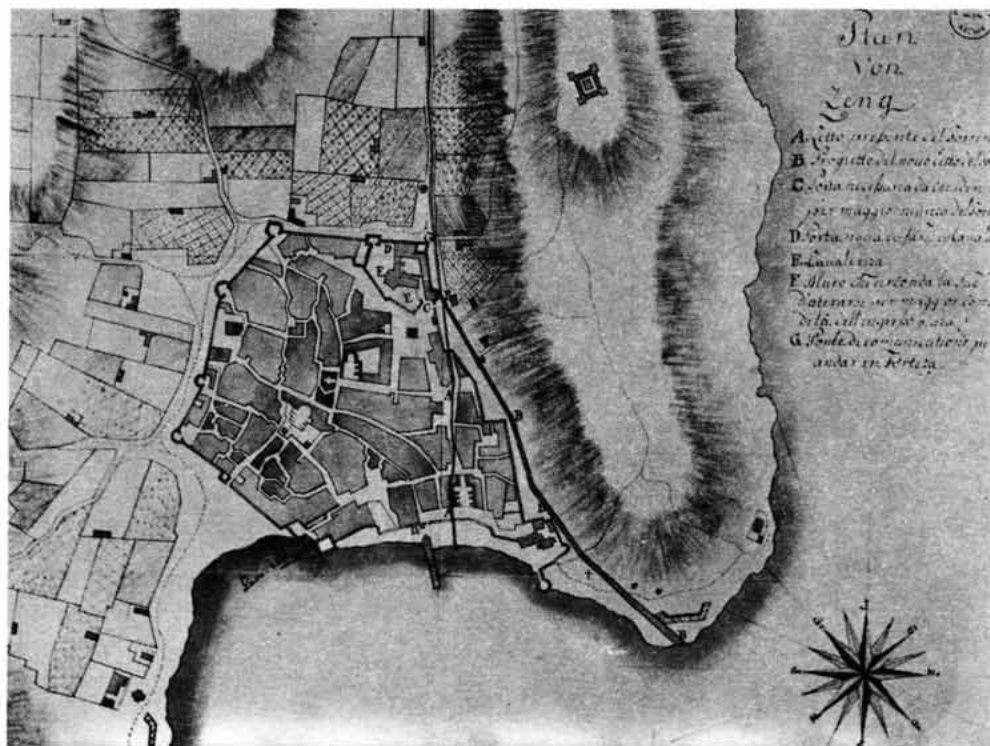
Kako je već spomenuto, to su ona gradska vrata koja su svojim položajem više – manje orijentirana na onu uvalu između dviju uzvisina koja je vidljiva na spomenutom Stierovu prikazu, odakle je jedan put vodio uz zidine prema prostoru zaleđa, a drugi se spuštao prema moru.

Logično je da grad što leži na morskoj obali ima i vrata do nje.

Prvput spominju se »Morska vrata« (II) u Lenkovićevu izvještaju godine 1550 (o tom izvještaju još će biti riječi) gdje on preporučuje što bi trebalo na zidinama učiniti, popraviti, pa navodi »kao osmo: za morska vrata izgraditi šiljatu, uglatu predobranu«.¹⁴

»Predobrana« bi zapravo trebala biti locirana na prostoru ispred zidina. No kako na ovom uskom terenu uz more do zidina očito zato nije bilo prostora – a to pokazuju i kasniji snimci zidina i terena – može se držati da se pod tim pojmom podrazumijeva onaj uski prolaz kojim se ulazilo kroz ta vrata, koja su time udvostručena, sa stražarnicom iznad njih. Upravo tako tretirana gradska vrata, takvu mogućnost, tu varijaciju, s takvom vrsti obrane i osiguranja ulaza u grad

14. R. Lopašić, op. cit., 399-401: VIII, 1550. junija. U nešto slobodnijem prijevodu M. V. u M. Viličić, op. cit., 77-78.
15. Dictionnaire de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. Paris, 1875, VII, 372,43.

Sl. 73. – Plan senja godine 1763, beč, Arhiv dvorske komore 0-162

prikazuje kao tipičnu Viollet-le-Duc.¹⁵

Tlocrtno tako opisana ulazna vrata uz пристаниšte prikazuju uz tekstualnu naznaku Pieroni 1639 (sl. 68), Stier 1660 (sl. 69) i Hollstein 1701 (sl. 71) u svojim snimcima gradskih zidina.

U svojoj veduti Senja (sl. 70) Stier prikazuje s morske strane dvojna vrata od kojih su ona »Möhr Porten« nešto viša od onih nešto nižih, predviđenih za izlaz bujica desno, koja su u njegovu tlocrtnom prikazu označena slovom E, a prikazuje ih dakako i Valvasorova veduta.

Kasniji planovi to više jasno ne prikazuju, jer se očito »predobrana« gubi u izgrađenom tkivu grada.

Upravo taj ulaz u grad, tj. obrambenu kulu iznad vratiju, taj tipični način obrane ulaznih gradskih vratiju prikazuje već spomenuti aksonometrijski prikaz zidina (sl. 67) za koji se drži da prikazuje stanje zidina u drugoj polovici XVI. stoljeća.

Zidine se posljednji put popravljaju 1747.¹⁶ a potkraj stoljeća najprije nestaju upravo na tom potezu uz more. No prema planu iz godine 1785 (sl. 74) vidljivo je da je dio tih zidina s »Vratima od mora« još sačuvan, no početkom XIX. stoljeća, počevši od plana iz godine 1815, nema im više traga.

16. M. Magdić, Papinska kula u Senju, *Jutarnji list*, Zagreb, 1912, 7. IX.

Sl. 74. – Plan Senja godine 1785. Beč, Ratni arhiv GIh 1505

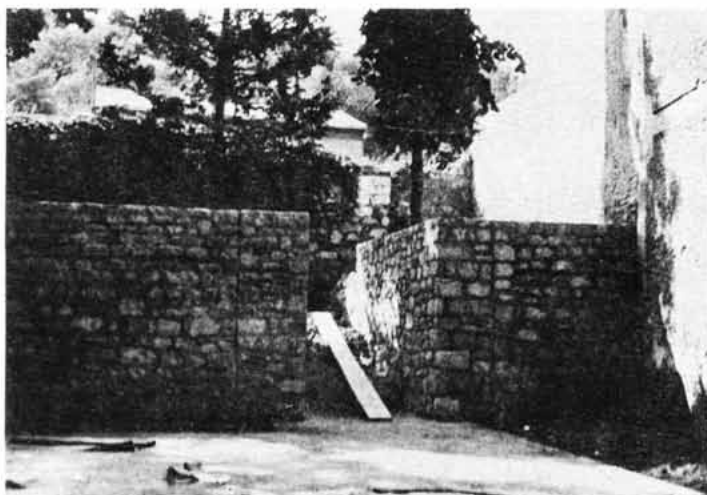
Odgovarajući uvjetima svog razvoja Senj se u to vrijeme orijentirao na pomorsku trgovinu, pa se njegova fronta prema moru kompletno otvara, zidine zamjenjuju drugi sadržaji.

Već više puta spomenuti Stierov snimak zidina iz godine 1660 (sl. 69) pod slovima D i E označuje u zidinama vrata za koja kaže da su na tim mjestima dvije velike dveri koje bi se otvaralo kad bi bujica naišla »da može ući i izaći bez ijedne štete«...

Ta »E« vrata za ispust bujice (III) na onom su mjestu gdje bi se bujica protekavši gradom, prolazeći kroz zidine i tako ih uništavajući, slijevala u more. Položaj koji je tako jasno ucrtan i u snimci iz godine 1701 (sl. 71).

Ta ista vrata, kako je spomenuto, vidljiva su i na Stierovoj panorami grada (sl. 70), desno od »Morskih« vratiju, kao manja od njih, a jednako su tako vidljiva i na Valvasorovoj panorami Senja (sl. 72).

Sl. 75. – Foto zida uz kaštel s naznačenim udaljenijim, novijim ulaznim gradskim vratima – uz današnja

Vjerojanto se kasnije, upravo ta ista vrata (jesu li u međuvremenu bila zazidana?) možda tek nešto povećana javljaju pod imenom »Pavlinskih vratašca«, dakle još uvijek omanjih vratiju u planovima potkraj XVIII. stoljeća.¹⁷

Pavlini su naime godine 1634. preuzeli od dominikanaca samostan sa crkvom sv. Nikole na prostoru odmah iza zidina uz more, upravo na onom mjestu kuda je protjecala bujica i tako porivala zidove samostansko-crkvenog kompleksa.

Na spomenutom planu iz godine 1815. nakon što je bujica već bila regulirana i izgrađen »Kolan« (kanal) za odvod bujice izvan područja grada i zidina, vidljiv je još uvijek prijeteći tok bujice gradom i mjesto njena ulijevanja u more. Doista grad je i kasnije znala zadesiti poplava njome prouzrokovana. Stoljeće iza odlaska pavlina – oni su ostali u Senju do godine 1781 – crkva je u vrlo ruševnom stanju, pa se ruši 1874. nakon što (sudeći prema fotografiji snimljenoj 1869. ili 1873) već zidine pred njom ne postoje, pa dakako ni »vratašca«.

»Vrata za propuštanje bujice« (IV), koja Stier označuje slovom »D«, očito su bila manjih dimenzija i za njih Stier u svom opisu navodi da su na tom mjestu zidine oštećene, jer da su nepažnjom vrata ostajala zatvorena kod nadiranja bujice.

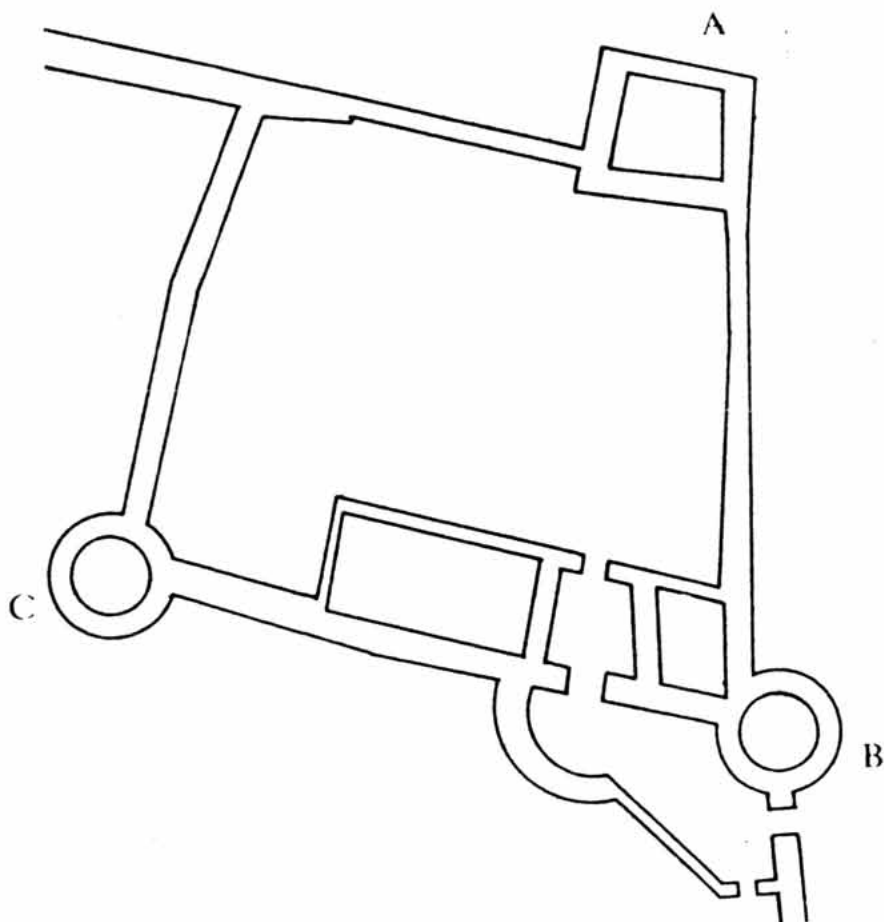
Ucrtana su još i na planovima iz 1785-ih godina, u Vukasovićevu planu odvoda bujice, kao i u Struppievu prijedlogu za odvod bujice.

Svi planovi počevši od Pieroniev, prikazuju ulazna gradska Vrata uz kaštel (V). Upravo ovdje novi nalazi dali su neke detaljnije podatke o tim važnim gradskim vratima koja su upravo organski vezana uz kaštel, a isto su tako važna za grad, za njegovu obranu.

Sem kaštel dio je zidina i njihov obrambeni centar. Uvijek je smješten na najugroženijem položaju kako bi najefikasnije branio grad od neprijatelja. U Senju je to položaj kojim je lokalitet grada povezan sa spomenutim dalekim zaleđem odakle bi neprijatelj prirodnim putem najvjerojatnije stizao i napadao grad.

Kao i zidine sa kulama, i gradska vrata, i on se s vremenom pregrađuje, dograđuje, odgovarajući nastalim općim i specifičnim potrebama koje se vremenom mijenjaju. Prema pisanim i

17. Beč, Nacionalna biblioteka, zbirka karata: AA XXX 12 i dr.:

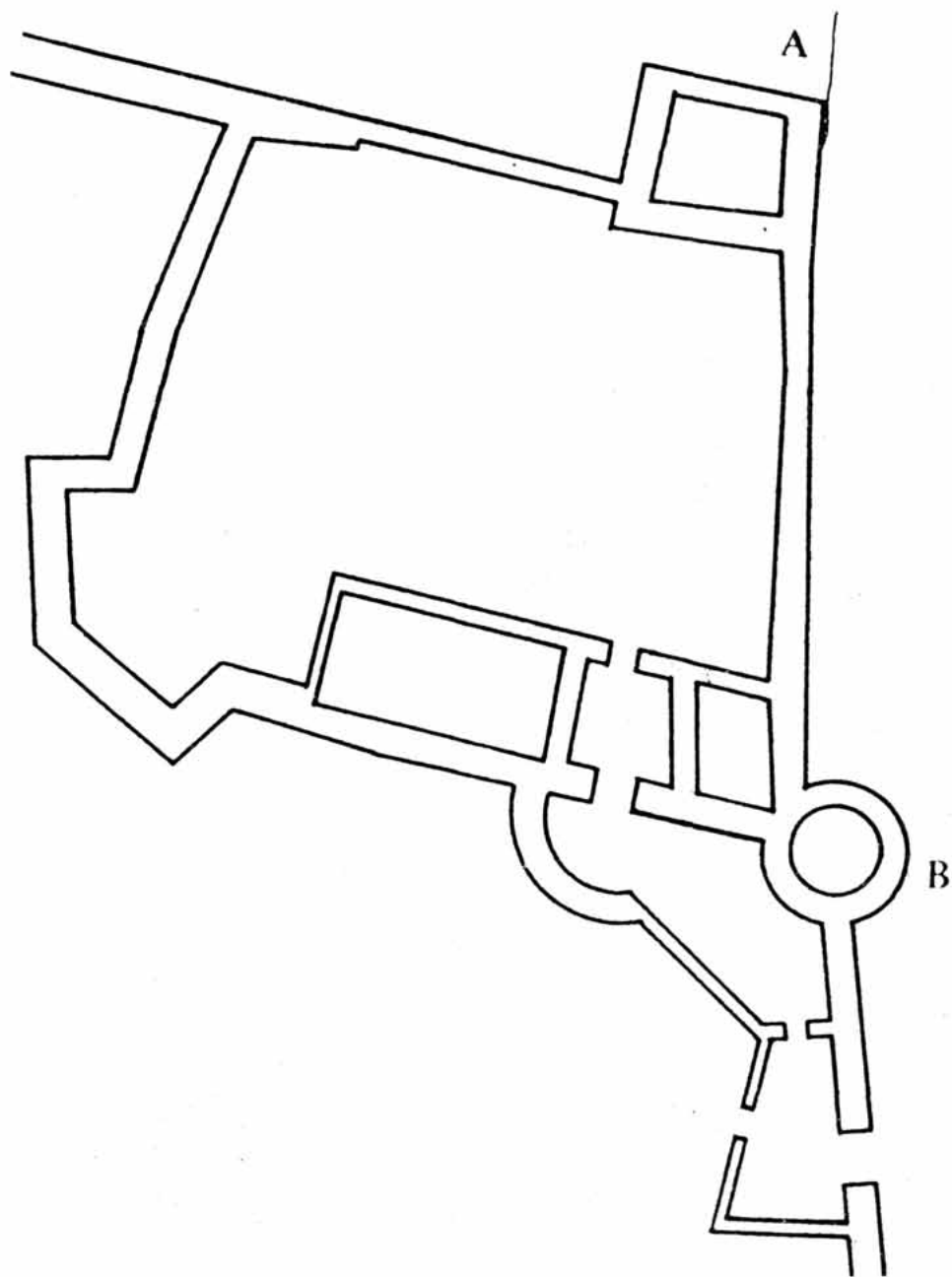
Sl. 76. – *Grafička rekonstrukcija tlocrta prizemlja kaštela s gradskim vratima, prije godine 1550.*

grafičkim dokumentima mogla se sa priličnom sigurnošću pratiti povijest njegove izgradnje,¹⁸ koju sada možemo još dopuniti.

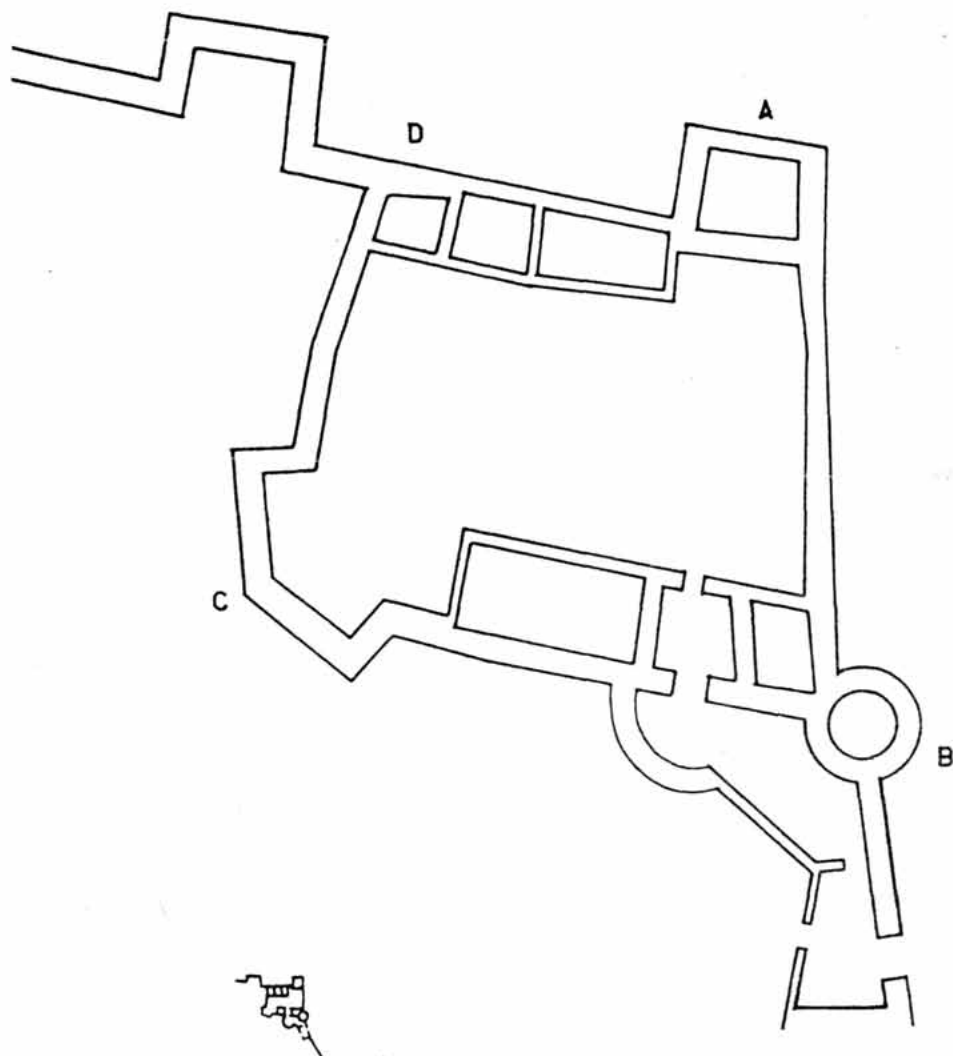
Kako je on u biti sa unutarnje strane zidina u njih prigradena građevina, u najranijoj fazi prostorije još ne teku kontinuirano uz zidine, kao kasnije.

Nova iskapanja godine 1976.¹⁹ vršena su uz zidine od kaštela prema moru, na mjestu koje se upravo u to vrijeme uređivalo za »Park revolucionara«.

18. Detaljnije obrađeno i grafički prikazano u spomenutom mom radu o građevnoj povijesti senjskog kaštela, *Senjski zbornik V*, 153-184.

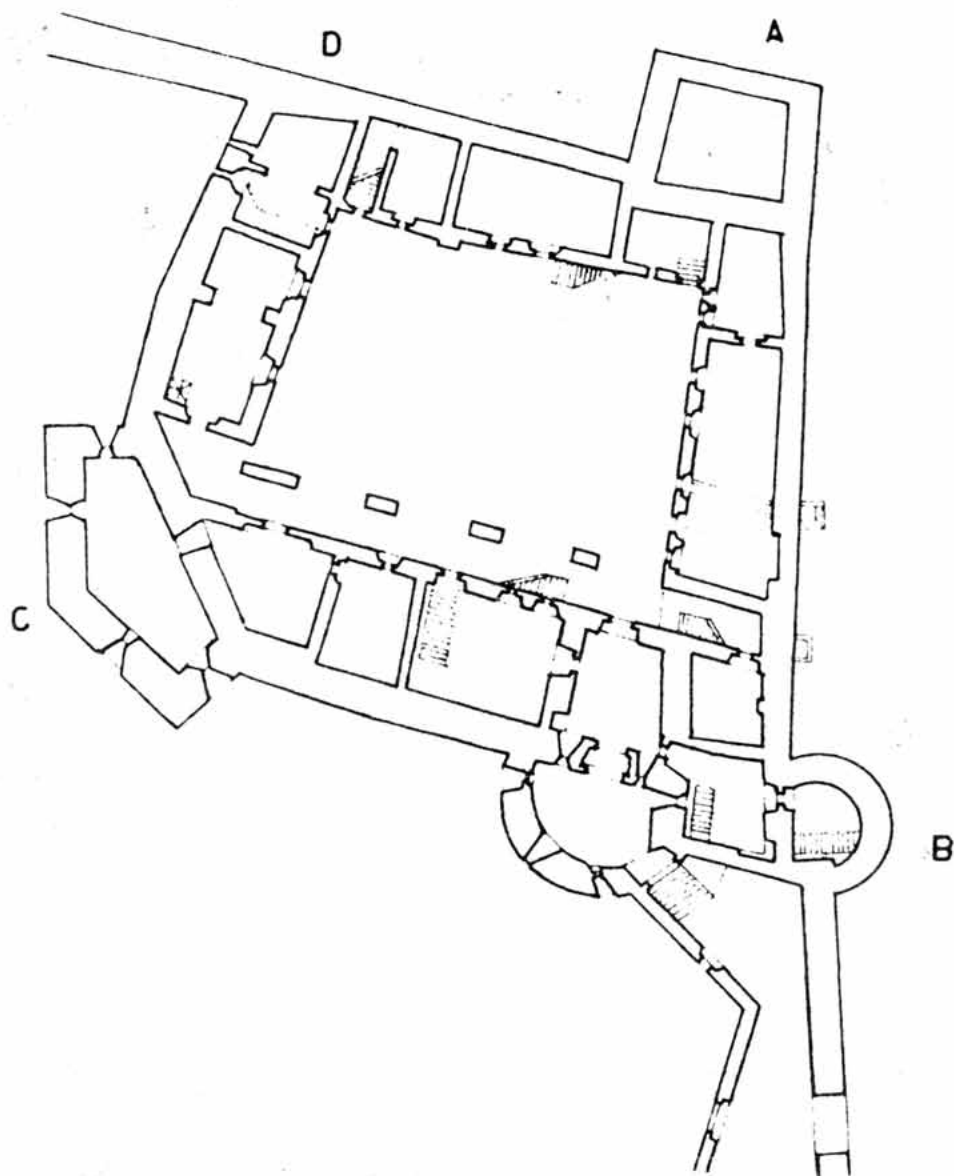
Sl. 77. – Grafička rekonstrukcija tlocrta prizemlja kaštela s gradskim vratima, iza 1550.

Sl. 78. – Grafička rekonstrukcija tlocrta prizemlja kaštela s gradskim vratima, godine 1639. – prema Pieroniu

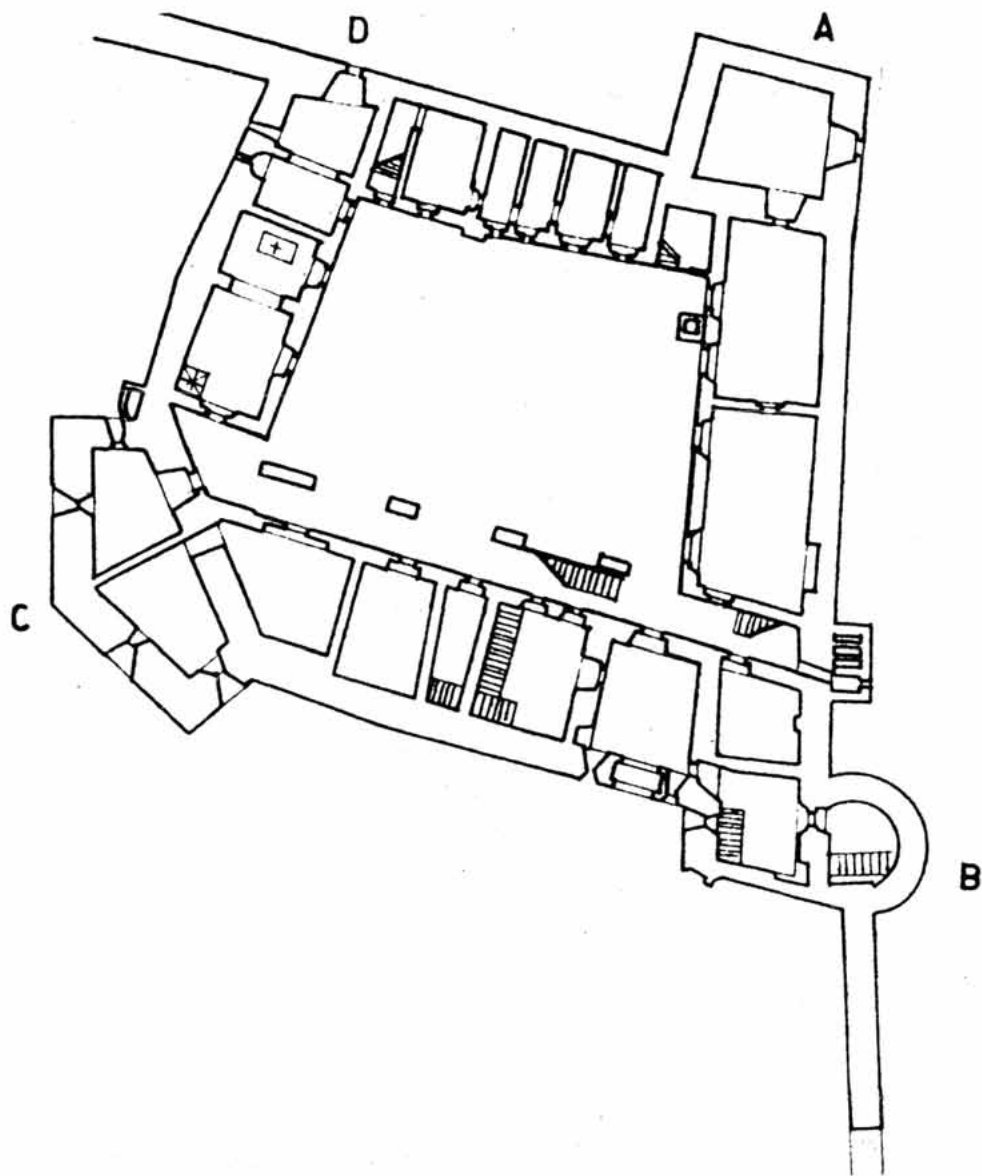
Čišćenjem zida ustanovljena su tada dvojica ulazna vrata koja su i danas ostala naznačena u zidu (sl. 75). Iskapanjima podno tih obaju vratiju došlo se do zanimljivih podataka koji nameću stanovite zaključke, ovdje i grafički prikazane.

19. U rujnu 1976. vršena su istraživanja u Senju u okviru znanstvenoistraživačke suradnje između Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu i Instituta za arheologiju Sveučilišta u Zagrebu, u suradnji autora ovog prikaza i dr. Aleksandre Faber, znanstvenog suradnika Instituta te prof. Ante Glavičića, dipl. arheologa i dugogodišnjeg direktora Gradskog muzeja u Senju i njihovih suradnika. Istraživanja su vršena pod temom »Povijesna topografija Senja«, a financirala ih je za Arhitektonski fakultet Republička zajednica za znanstveni rad – SIZ III – kao dio projekta »Revitalizacije graditeljskog nasljeđa«.

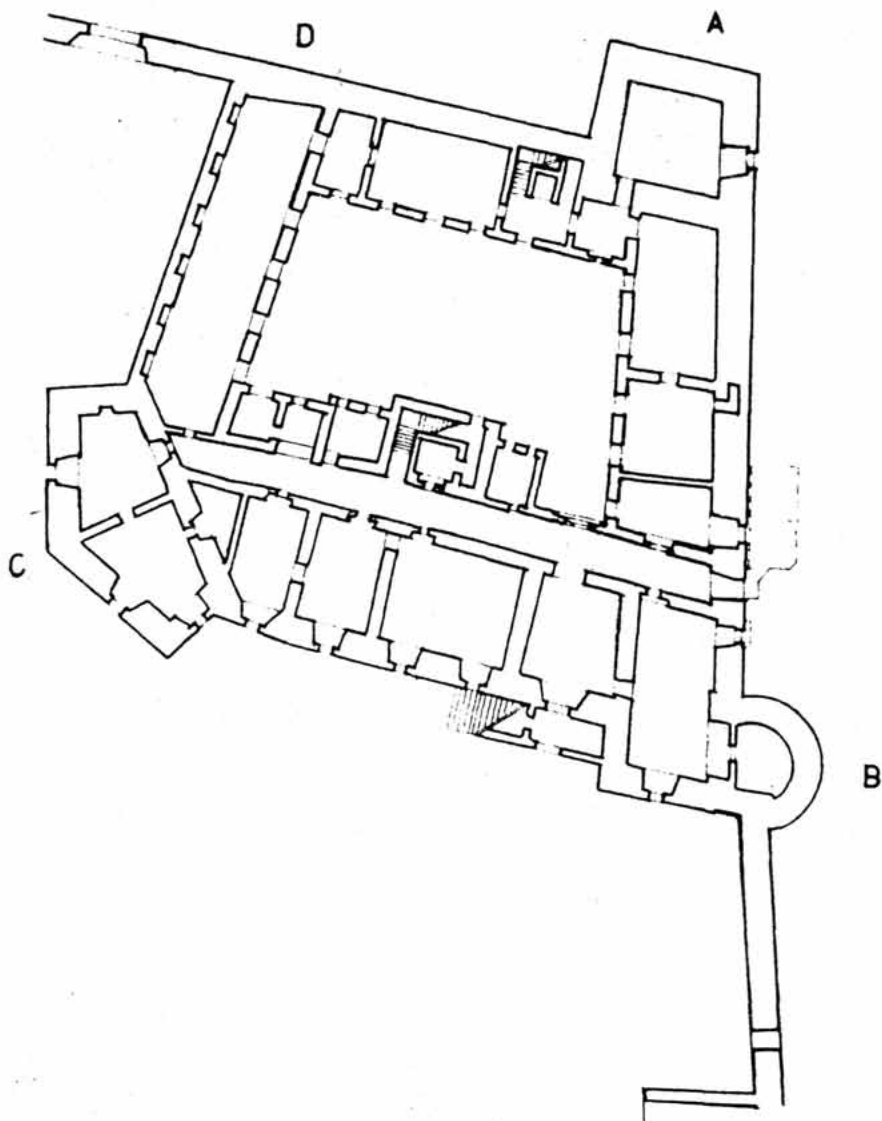
Sl. 79. – *Grafička rekonstrukcija tlocrta prizemlja kaštela s gradskim vratima, prije pregradnje godine 1763.*

Naime već u najranijim grafičkim prikazima senjskih zidina vidljivo je (sl. 67, 68, 69,71) da se u kaštel ulazilo kroz gradska vrata u zidinama, odakle se ulazilo najprije u prostor predobrane, a onda se jednim pravcem ulazilo u područje grada, a drugim kroz još jedan prostor predobrane u sam kaštel. Bila se to stanovita mjera opreza, osiguranje nesmetanog izlaza vlastodršca iz ka-

Sl. 80. – Grafička rekonstrukcija tlocrta prizemlja kaštela s gradskim vratima, iza pregradnje godine 1763.

štela u predio izvan grada, kako ne bi u slučaju kakve krizne situacije morao prolaziti gradom. No kao što se i kaštel dograđivao i pregrađivao, čini se da je tako bilo i s vratima što su u zidina-

Sl. 81. – *Grafička rekonstrukcija tlocrta prizemlja kaštela s gradskim vratima, iz pregradnje godine 1896.*

ma vodila do predobrane, a i sam prostor predobrane s vremenom se mijenjao.

O tome detaljnije u svom stručnom izvještaju²⁰ među ostalim dr A. Faber piše »... sonda 1

20. Izvještaj Centra za povijesne znanosti OOUR Instituta za arheologiju, Zagreb, 1976. Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.

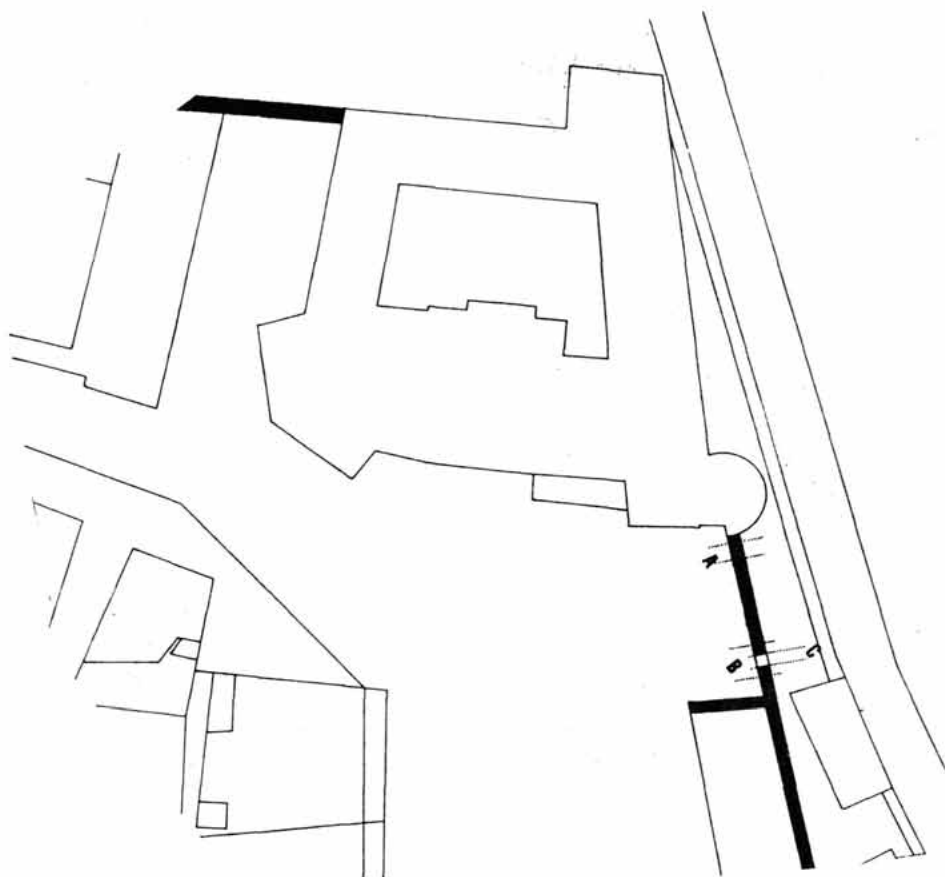
je kopana paralelno sa srednjovjekovnim bedemom... Na licu otkrivenog plašta bedema ukazuje se nastavak vertikalne fuge sa tragovima kamenog dovratinka, koji je uočljiv i na gornjoj, vidljivoj partiji zida... Time su određena jedna ranija vrata koja su vodila kroz bedem u kaštel, odnosno u prigradeni predprostor... U istoj se sondi, na dubini – 1,30 metra u plaštu bedema prati proširenje temeljne stope, koja je ukopana u sloj šljunka-nanosa poplave (kasnije reguliranog »Kolana«)... (slijedeća) sonda locirana je nešto podalje od sonde 1, na mjestu današnjeg otvora odnosno prolaza kroz bedem. Vrata su danas na tom mjestu uža, a lijevo i desno uz današnji dovratnik naziru se vertikalne fuge ranijeg otvora koji je bio širok 3 metra, bez dovratnika koji su uklonjeni... Na dubini pak od 1,30 metra javlja se identična temeljna istaka kao u prethodnoj sondi, a na dubini 1,80 metra jedno temeljno proširenje bedema... Prema strukturi zida razlikovali bismo dvije građevne faze bedema, prvu (raniju) kojoj odgovara zid do gornje temeljne stope, zajedno sa lijevim (sonda 1) vratima, te drugu fazu, koja je bila izgrađena nakon oštećenja bujicom (kasnije reguliranog »Kolana«) u reduciranoj debljini zida od 1,17 metra koja je i danas vidljiva. U toj drugoj fazi premještena su vrata na mjesto današnjeg prolaza... Ipak nam stratigrafija daje vrlo zanimljiv podatak, da se naime na dubini 1,80 metra od današnjeg betonskog popločenja uz bedem nalazio bujicom plavljeni prostor ili možda ušće nekadašnjeg zaljeva koji su bujice vremenom zatrpale...«

Tako bismo grafički prikaz tlocrta prizemlja senjskog kaštela sada mogli dopuniti s najvjerojatnijim prikazom ulaza u prostor njegove predobrane, te promjenama koje su tijekom vremena mijenjale oblik tog prostora, kao i smještajem i dimenzijama ulaznih gradskih vratiju uz kaštel.

Kako dvojica danas u zidinama naznačena vrata (sl. 82) očito nisu istodobno bila potrebna, to se samo po sebi nameće zaključak, da potječu iz raznih radoblja, a na to upućuju i spomenuta arheološka istraživanja.

Najranija faza koju možemo dokumentarno pratiti bila bi prikazana na tlocrtnom izgledu kaštela i vratiju uz njega prije 1550 (sl. 76), prije nego što je Lenković »kružnu kulu« kaštela, orijentiranu prema gradu, pregradio u »trokutnu«; kako piše u svom izvještaju iz 1550, što smo ga već spominjali, »taj isti kaštel potpuno je slabih zidina prema gradu na jednom kružnom uglu, pa je potrebno tamo učiniti jednu trokutnu bočnu obranu. 250 rajnskih zlatnika. (I to je već izvršeno)«. Toj fazi prije pregradnje kaštela vjerojatno bi odgovarao i manji prostor predobrane s upravo spomenutim starijim ulaznim gradskim vratima, onima biže kaštelu, da se u daljnjoj fazi, vjerojatno zbog oštećenja zidina i samih vratiju – prema spomenutim arheološkim nalazima se čini da je onuda u grad prodirala bujica, potkapala i rušila tadanje zidine i vrata na tom mjestu, pa se zato zidine dograđuju, a vrata premješavaju podalje od kaštela i prema tome podalje od prvotnog prostora predobrane. I upravo Lenković, kada pregrađuje spomenutu kulu kaštela, izgrađuje i tu »dodatnu« predobranu, potrebnu sada zbog novih, udaljenijih vratiju koja su bila bez obrane (sl. 77). I tek sada dobivaju značenje njegovi reci u kojima piše u citiranom izvještaju, gdje navodi potrebne popravke na zidinama po redu, pa o tome iza kule Tulac prema kaštelu piše »... kao trinaesto: za kopnena vrata šiljatu trokutastu predobranu, otprilike 200 rajnskih zlatnika«. Dok do sada nije bilo jasno na što se ovaj dio teksta odnosi, to tek iza ovih arheoloških nalaza možemo protumačiti ovaj tekst, tj. jasno je da se on odnosi na vrata uz kaštel.

Kao i na »Morskim« vratima, i ovdje se »predobrana« očito zbog konfiguracije terena nije mogla smjestiti izvan zidina, nego se smještava s njihove unutarnje strane, u raniju, pa je kao takvu vidimo prikazanu i na onom najranijem, već spominjanom aksonometrijskom prikazu zidina iz XVI. stoljeća, gdje je vidljivo i to koliko je kaštel do onda tek bio izgrađen. A jednako takav ulaz prikazuje Pieroni godine 1639 (sl. 78), nazivajući ta vrata kao i Lenković: kopnenim vratima (porta di terra, sl. 68), a kaštelu je već prigradena uz zidine i suprotna strana. Zatim i

Sl. 82. – Tlocrtne konture kaštela danas, s naznakom vratiju uz njega: A – prije godine 1550, B – iza godine 1550, C – danas

Stier godine 1660 (sl. 69) prikazuje daljnju izgradnju kaštela, ali isti ulaz. Vrata naziva vratima kaštela (Schloss Porten). Jednako takav je prikaz iz godine 1701, gdje se ta vrata nazivaju gornjim vratima (die obere Pforten, sl. 71). Iz svih tih prikaza vidljivo je kako se iz te nove predobrane ulazilo u stariju predobranu (pa i kaštel), odnosno iz nje u grad.

Daljnja razvojna faza je kaštel i ulaz u njega dokumentiran nacrtima pregradnje kaštela iz godine 1763, pa se može rekonstruirati faza prije te pregradnje (sl. 79), kada je kaštel već znatno dograđen, i kada nestaje ranija pregrada između oba prostora predobrane, ranijeg i kasnijeg, a sama gradska vrata uvijek su ostala na istom mjestu.

Iza pregradnje kaštela godine 1763 (sl. 80), kako nacrti dalje pokazuju, nestaje taj cijeli prostor predobrane, sada potpuno nepotreban, no vrata ostaju ista.

Ako u planovima grada pratimo prikaz tih vratiju u zidinama uz kaštel, možemo uočiti da su ona prikazana na planu grada iz godine 1763, i da su tamo označena sa »C«, a u legendi stoji da se predlaže probijanje novih vratiju na planu označenih »D«, kasnijih »Velikih vratiju«, i zatvaranje tih starih »C« uz kaštel, kao veće osiguranje od bujice. (Na istom planu prikazan je i ti

jek bujice »A« gradom i prvi prijedlog za regulaciju njegovog tijeka »B« izvan grada.)

Spomenuta »Velika vrata« probijaju se u zidinama nešto kasnije, kako će to biti izneseno, međutim i nakon njihova probijanja još su tu »stara vrata ili vrata bujice« na planu iz 1785,²¹ jednako tako i u planovima iz tek nešto kasnijih vremena, no njihovo značenje očito više nije kao što je bilo ranije.

To je već vrijeme kada se izgradila Josipova cesta i kada je već reguliran odvod bujice izvan grada i teren se oko kaštela nivelirao, nasipao, »...Kroz Stara vrata preko drvenog mosta dolazilo se na cestu koja je nadesno vodila preko brda Trbušnjaka za Sv. Juraj, a lijevo uz Travicu starom cestom i dolinom sv. Vida na Vratnik i dalje prema unutrašnjosti... (a na prostoru nekadanje predobrane) nalazi se mali park, gdje je od 1779. do početka 20. st. bila gradska tržnica...«²²

Bila su to dakle, još samo sporedna vrata.

I konačno, današnje stanje (sl. 81) nastalo je pregradnjom kaštela godine 1896, kada je u njega uselio »Ožegovićanum«, a u današnjem se parku, na prostoru nekadanjih predobrana uz vrata, kako je to spomenuto podigao »Park velikana«.

Smještaj samih gradskih vratiju tokom vremena tlocrtno je prikazan (sl. 82), pa je pod »A« naznačen ustanovljeni najstariji ulaz u zidine, pod »B« onaj, kasniji, i konačno pod »C« današnji (a današnji izgled prikazuju foto 12 i 13).

Velika vrata (sl. 83, na sl. 66: VI uz kulu »D« prema kuli »E«) već su spomenuta. U planu iz godine 1763. vidljiv je prijedlog za njihov smještaj »D«, pa se na tom punktu nešto kasnije i smještavaju. Novoizgrađena Jozefinska cesta (1775-79) što vodi od Karlovca do Senja upravo na tom mjestu ulazi u Senj, pa se u tu svrhu u zidinama probijaju ta nova vrata, a nešto kasnije regulira se i bujica. Tako plan iz godine 1785 (sl. 74) i 1788.²³ pod »A« označava ta »Jozefinska vrata«, kao i kasniji planovi. Ona su još i danas u potpunosti sačuvana, ali bez vratnica.

Jedinu dokumentaciju jednih očito vrlo starih gradskih K o p n e n i h (sl. 66: VII) vratiju našli smo u spominjanom Lenkovićeve izvještaju iz 1550, gdje on piše: »Kao drugo, na uglu gradskih zidina od ove kule je velika kopnena kapija koja je sa nešto zida pred vratima zatvorena i sa smećem zasuta, i odanle nema nikakve bočne obrane, niti druge obrane sa bilo koje strane, a naročito prema sada spomenutoj kuli i kaštelu ne može je vršiti, i jer smatram, da je ovo mjesto najopasnije i najslabije na cijelom komadu, pa je uzrok ovome, iz nužde maknuti to slabo zide i vrata i izgraditi novu trokutnu kulu, koja će moći bočno braniti obje strane sa tog mjesta, na jednu stranu kaštel, na drugu papinsku kulu, otprilike 400 rajnskih zlatnika (I to je već izvršeno).«²⁴

Svi planovi koji slijede prikazuju tu novu »trokutnu« kulu (Sl. 67, 68, 69, 71 itd) kao jedinu tlocrtnog oblika (uz onu koju je pregradio na kaštelu), što odgovara novim strateško-obrambenim principima.

Vrata se u ovom tekstu samo usputno spominju, kao velika kopnena vrata. Iz teksta bi se moglo zaključiti da se kula izgrađuje direktno na mjestu samih vratiju, koja su očito u to vrijeme, godine 1550, već stara, jer se navodi da je i zide uz nju slabo.

No počevši od onih planova koji prikazuju tkivo grada, (sl. 73, 74) vidimo kako se jedine dvije ulice što teku transversalno gradom nešto prije tog mjesta povezuju u jednu i udaraju u zidine na mjestu uz kulu, a ne na mjestu same kule. Dovelu je to do pretpostavke da kula nije

21. Beč, ratni arhiv K VII 1 215/1, 215/2, 215/3.

22. A. Glavičić, *Kulturno-povijesni vodič po Senju*, Senjski zbornik I, 1965, 270.

23. Planovi publicirani u: M. Viličić, *Arhitektonski spomenici Senja*, sl. 26, 32.

24. Izvor naveden u bilješki 14.

Sl.83. – Velika vrata iz godine 1843.

izgrađena točno na mjestu samih vratiju, nego da su vrata bila zazidana, a kula da je izgrađena u njihovoj neposrednoj blizini, sa svojim šiljkom usmjerenim prema putu koji vodi iz spominjane daleke pozadine.

Tragom takva razmišljanja, na koje nas je naveo citirani tekst a zatim urbanistički planovi prošlosti, gdje je ulica tako jasno usmjerena na zidine (bilo bi posve nelogično da glavne transverzale vode do zidina i direktno na njih udaraju) zaključili smo da trebamo tragati za nekim vidljivim tragovima otvora upravo na tome mjestu gdje su prema starijim planovima ulice udarale u zidine. I kako dosta često biva da se može prolaziti kraj nekih tragova a da ih se ne primijeti, tek tragajući spomenutim usmjerenjima mogli smo zatim posve jasno na tom, gotovo točnom, mjestu, na koje nas upućuju stari planovi grada, naići u zidinama na tragove njihova krpanja, gdje su vertikalne fuge ostale vidljive: dvije vertikale na udaljenosti od cca 3,40 metra (sl. 84).

Time bi bila ustanovljena upravo ona gradska vrata koja su uz »Mala« najviše utjecala na plan grada.

Danas više uz njih nema Lenkovićeve kule, koja je kasnije služila kao zatvor, a koja je za tim 1902. srušena radi izgradnje tvornice duhana.

Do godine 1550. grad se »Kopnenim« (kako ih naziva Lenković) vratima (sl. 85) otvarao prema svom dalekom zaleđu s kojim je bio povezan preko prijevoja Vratnika na najlogičnijem

punktu zidina, a iza toga, kada se vjerojatno u XVII. stoljeću zatvaraju i »Mala« vrata, a ova su već bila zazidana, grad se s izuzetkom vratiju uz kaštel kompletno zatvara prema kopnu, odakle bi neprijatelj mogao napasti. U svrhu obrane grada Lenković u tom pravcu usmjeruje svoju »trokutnu« šiljastu kulu. I tako u zidinama ostaju, uz ona mala za »dovod« i »odvod« bujice, samo vrata uz kaštel i ona do morske luke.

Pa tako ovi novi detalji o starim senjskim zidinama dokumentiraju smještaj triju starih gradskih vratiju: dvoja uz kaštel, i »kopnena« što ih spominje Lenković – koja se time ovdje prviput obrađuju.

Prema iznesenom, javni prostori, javni građevinski objekti, zidine i vrata dokumentirani su u stoljećima kako slijedi:

XIII. stoljeće – 1271: katedrala (Stari trg uz nju, zidine ?)

XIV. stoljeće – 1302 : kaštel (trg pred njim, vrata kaštela ?)

1388: »vrata trgovine« (trg u blizini, Mala placa)

XV. stoljeće –

XVI. stoljeće – 1550: »morska« vrata dobivaju predobranu

1550: vrata uz kaštel dobivaju (drugu) predobranu

1550: zazidavaju se »Kopnena« vrata

Aksonometrijski prikaz iz vremena iza godine

1550: stražarnica iznad »Malih« i »Morskih« vratiju, vrata uz kaštel sa stari-

jom i

1550. prigradenom »predobranom«

XVII. stoljeće – 1639: grafički prikaz Morskih vratiju i uz kaštel

1660: grafički prikaz Morskih vratiju i uz kaštel te vrata za ulaz i izlaz buji-

ce

1660: panorama Senja: Morska vrata i ona za ispuštanje bujice

1689: veduta: stražarnica iznad »Malih«, »Morskih« i onih uz kaštel vratiju,

a Valvasor spominje da su mnoga vrata zazidana

1696: spominju se »Velika« vrata

1698: spominju se »Gornja« i »Donja« vrata

XVIII. stoljeće – 1720: spominju se »Gornja«, »Mala« i Vrata od »mora«

1749: u planu vidljiva Vrata od »mora«, a jedna ulica udara u zidine kod

»Malih« vratiju

1763: u planu vidljiva Vrata do mora, »Mala« vrata, ona uz kaštel i prijed-

log za »Velika« vrata.

Na oblikovanje grada, uz smještaj gradskih vratiju u zidinama u znatnoj mjeri utječe i smještaj trgova.

Osnovno što bi se o trgovima Senja moglo reći jeste da im je smještaj potpuno logičan.

Već je spomenuto kako je kaštel (sl. 86,6) kao centar obrane smješten uvijek na najugroženijem punktu gradskih zidina. Prema tome u Senju je to svakako mjesto najbliže onoj točki u kojoj bi neprijatelj pokušao u grad prodrijeti iz daleke pozadine. Prostor unutar zidina pred kaštelom (a): Velika placa, danas Trg Cilnica zorno je mjesto branitelja i neka je vrst vojnog vježbališta (nije li njegovo staro ime, još uvijek u lokalnoj upotrebi – Cilnica – nastalo od glagola ciljati?). Prema tome potpuno je logično smješten. Od njega se brzo može doći do svih važnih točaka obrane, što je očito utjecalo na formiranje stanovitog broja ulica–prometnica. Njegovu prostornost (sve do u XVII. stoljeće bila je iz strateških razloga zabranjena bilokakva izgradnja uz zidine) opravdava činjenica što je to mjesto gdje bi se u slučaju neprijateljskog prodora u grad moglo sakupiti svo stanovništvo da zatim posljednje utočište i mjesto posljednje obrane

Sl. 84. – Foto tragova kopnenih vratiju uvrh Zgona u zidinama do bivše kule Gulden

nađe u kaštelu. Na njemu je i glavni zdenac, centar opskrbe vodom.

Katedrala (1) je na mjestu antiknog rimskog hrama kako su to nalazi pokazali²⁵ i možda je to jedino mjesto na kojem se naglašeni javni prostor rimske Senie poklapa sa srednjovjekovnim naglašenim javnim prostorom. Prema tome taj je smještaj usred grada višemanje predodređen, a trg uz katedralu (b) u srednjem vijeku postaje jedan od najvažnijih. Sam trg većinom se formira uz podužnu stranu crkve a ne ispred nje, kako je to upravo i u Senju. Na tom »Starom« trgu uz katedralu, kao i na onom pred kaštelom, odigrali su se mnogi burni događaji grada kako to spominju povijesni dokumenti.

»Mala« placa (c) trgovački je centar grada. Formirao se također u najlogičnijem dijelu grada, uz »Morska« (II) vrata i pristanište, čime se povezuje na morske putove, a u blizini je očito jednih od najstarijih gradskih vratiju što ga povezuju s kopnom, s okolnim terenom, Vratima »trgovine«, ili kasnije »Biskupskim«, odnosno »Malim« vratima (I).

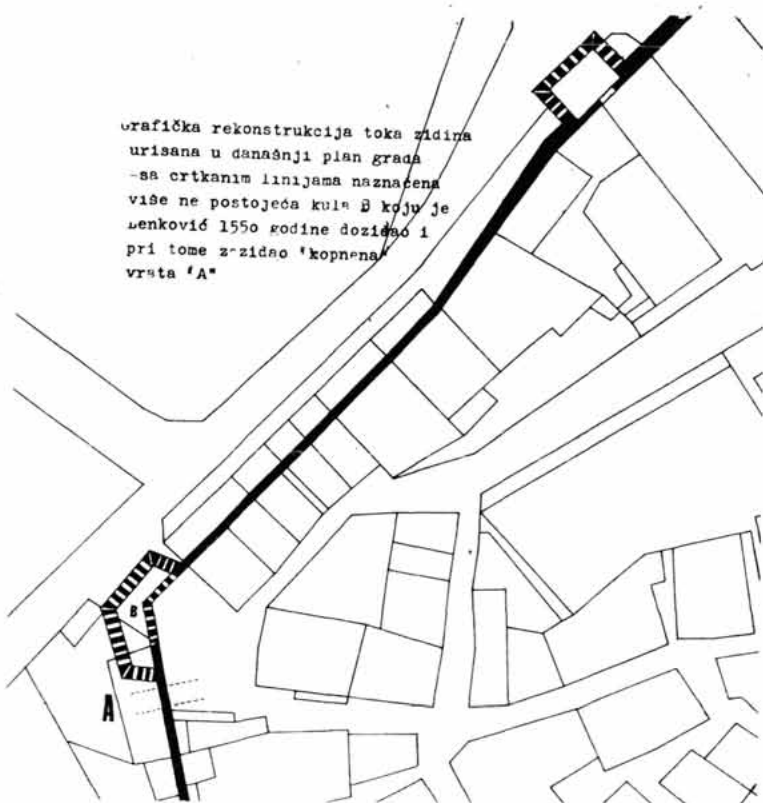
Ti trgovi koji imaju, kako je spomenuto, kvalitetu javnog prostora koji međutim nije posećen prometom, redovito su nepravilnog tlocrta. A to je nastalo kao rezultat njihova organskog, postupnog razvoja.

Suprotno tim glavnim urbanim javnim površinama zatvorenog tipa, na križanjima ulica nastaju omanji trgovi »rezanjem« uglova izgrađenih površina kako bi se olakšao promet, mada taj nikada nije bio intenzivan. Srednjovjekovni je grad uglavnom grad pješaka pa nema potrebe za širokim ulicama. A u klimatskim uvjetima južne Evrope ta je širina svedena na minimum, pa tako i u specifičnim senjskim uvjetima poznatim po snažnoj buri.

Spomenuto je kako srednjovjekovni gradovi nastaju spontano. Rezultat su novog načina života, razvoja obrta i trgovine koji traže zaklon u utvrđenom gradu.

Dok darovnice iz XIII. i početka XIV. stoljeća, dakako samo usputno, govore o izgradnji grada koja još očito nije zgusnuta, slijedi vrijeme kada se iz takve grupne izgradnje prešlo na zgusnutu, očito zbog povećanja broja građana. I tada se više-manje definitivno oblikuju ulice što neplanski ali organski povezuju cijeli grad. One sa spomenutim omanjim trgovima, svojim

25. I. Degmendić. Arheološka istraživanja u Senju, VZA i HD, LIII, 1950-51, 251-261.

grafička rekonstrukcija toka zidina
urisanu u današnji plan grada
-sa crtkanim linijama naznačena
više ne postojeća kula »B« koju je
Lenković 1550. godine dozidao i
pri tome z-zidao »kopnena«
vrata »A«

Sl. 85. – Grafička rekonstrukcija toka zidina urisana u današnji plan grada (crtkanim linijama naznačena sada nepostojeća kula »B« koju je Lenković godine 1550. dozidao i pritom zazidao »Kopnena vrata« »A«)

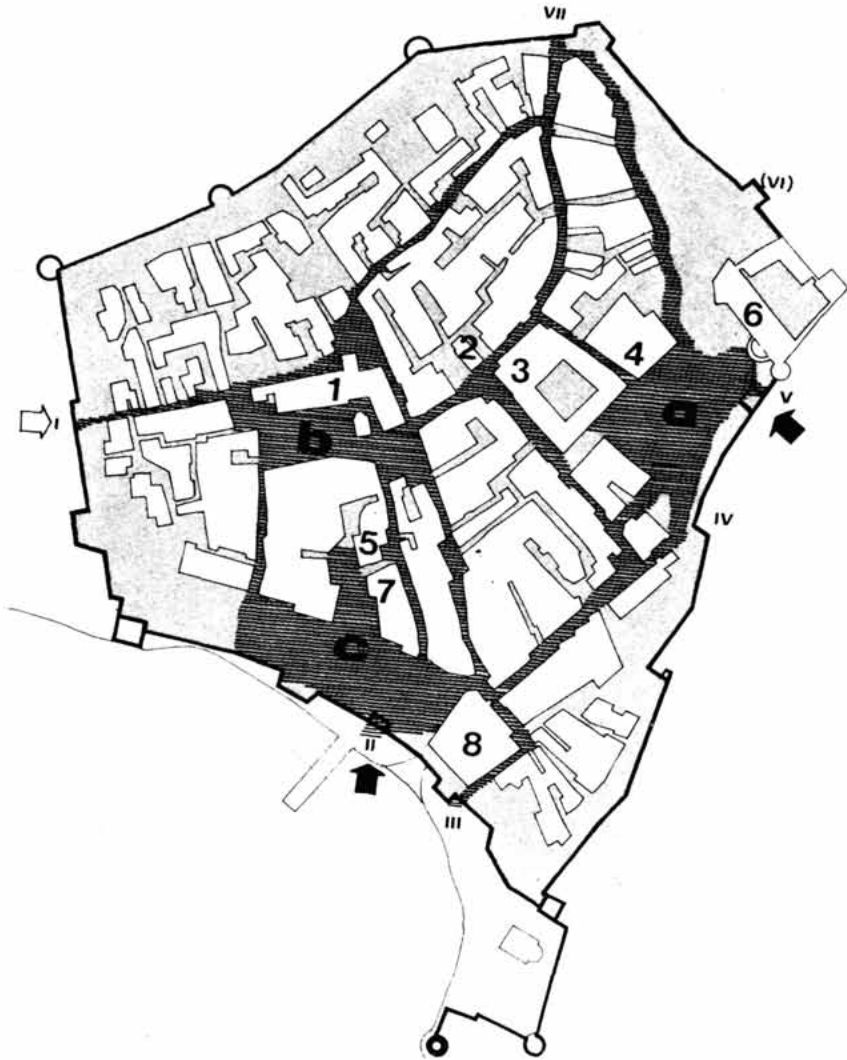
organskim proširenjima stvaraju splet, vrtlog ulica. Takvo formiranje Senja kao tipičnog srednjovjekovnog grada nastaje očito već u XIV. stoljeću kada njime prolaze mnogi vladari i drugi uglednici, i kada je 1397. kralj Sigismund pozvao na sabor u Temišvar Senjane kao najbogatije građane tadanje Hrvatske.²⁶ To je naime vrijeme prvog velikog značenja toga grada, kada je u doba Frankopana (1271-1469) bio jedna od najznačajnijih luka Hrvatske, a jedina za kraljevinu Ugarsku i Slavoniju. To mu je vrijeme svakako dalo glavni biljeg, koji je uglavnom do danas sačuvao.

Pojedini obrti redovito su bili, kao i u rimskom gradu, koncentrirani u ponekom predjelu grada ili ulici, pa oni dobivaju po njima nazive. Tako je u Senju današnja Vlatkovićeve ulica bila nekoč »Brijačka«, a Daničićeva »Mesarska« (obje na sl. 86 od »c« prema »b«). Ove obje srednjovjekovne korporacije bile su od najvitalnijih, pa se tako i njihovo ime u Senju najdulje sačuvalo.

Jednako tako već u dokumentima iz 1360. i 1372.²⁷ spominju se kuće »in pothoco«, naziv koji je imala ulica, ili predio što spaja trg pred kaštelom s morskom obalom, predio kojim je

26. I. Kukuljević, Njeko gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj, Zagreb, 1869, 5.

27. T. Smičiklas, Codex diplomaticus XIII, Zagreb, 1915, 38-41:27.

Sl. 86. – Grafička rekonstrukcija glavnih prometnica XVII. stoljeća (1-katedrala, 2-Sv. Ivan Krstitelj, 3-Sv. Franjo, 4- Sv. Duh, 5-Sv. Marija Magdalena, 6-kaštel, 7-lođa, 8-Sv. Nikola, »a«: Trg kaštela, »b«: »Stari trg«, »c«: »Mala plac«)

prije regulacije, a i kasnije, tekao »potok«, »bujica«, »torrente«. Taj je naziv »Potok« još danas sačuvan za spomenutu ulicu.

Osim ovih imena ulica koja govore o svom srednjovjekovnom podrijetlu, drugim starim ulicama nazivi se ne znaju. Ali se znadu nazivi nekih predjela, npr. »Križa« iz dokumenta u godini 1602.²⁸ Drži se da su predio »Križa« (danas Trg oslobođenja), kao i »Gorice« (predio od katedrale prema zidinama) među vrlo starima. O starosti nekih ulica govore i natpisi na kućama počevši od XV. stoljeća (1477. g-Gorica 86; 1483. g-Hreljanovića 4; 1487. g-kuća Živković nasuprot katedrali). Jednako tako i natpisi onih s datacijama iz kasnijih stoljeća govore o njihovoj davnoj izgradnji.

Danas, kad više nema gradskih zidina što opkoljuju grad, osim njihovih ostataka, sve nam se ulice u tom starom dijelu Senja čine više-manje jednako važnima, više-manje kao da su nastale u isto vrijeme. No kad promotrimo sve navedeno, spomenute stare planove grada, izvještaje i nalaze, nameće nam se zaključak – ili barem pretpostavka – koje su prometnice mogle biti od primarne važnosti, nastale najranije, dale glavni urbanistički biljeg gradu, s vremenom gubile svoju osnovnu važnost.

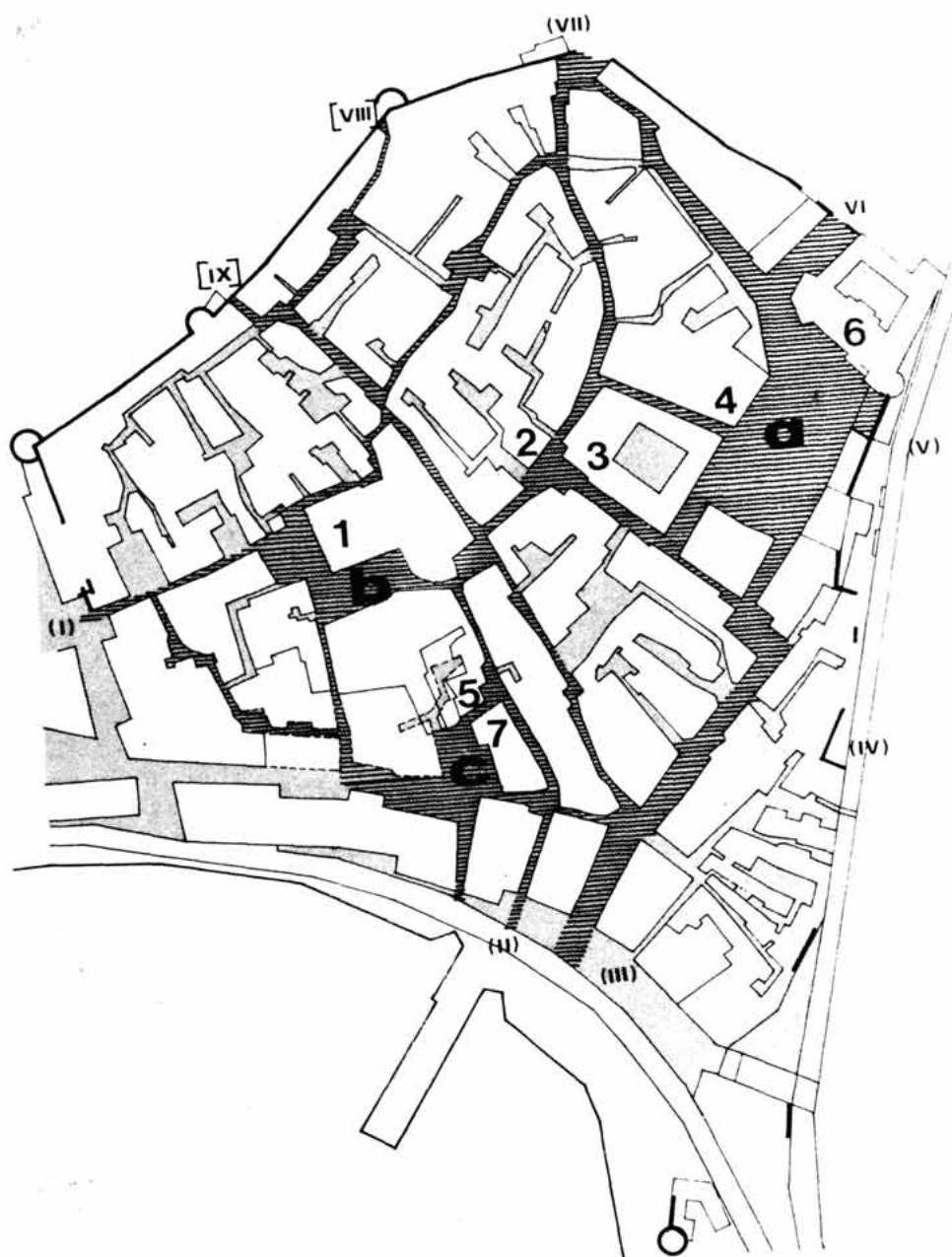
Navedeno je kako u duhu srednjovjekovnog oblikovanja gradova prometnice nastaju organski, povezujući preko svojih izvorišta gradskih vratiju važne punktove u gradu, trgove, važne arhitektonske objekte, prostorima izvan zidina relevantnim za život grada. A vrata su smještena u zidovima na mjestima gdje se okolni teren prirodnim putem povezuje bilo sa zaledem, bilo s drugim obližnjim lokalitetima ili lukom s morskim pristaništem.

Na pitanje koja su od spomenutih, dokumentiranih gradskih vratiju mogla utjecati na rano formiranje gradskih osnovnih prometnica, mogli bismo odgovoriti slijedeće: očito manje ona vrata kroz koja se dolazilo direktno na trgove. A to su »Morska« vrata (II) i ona uz kaštel (V), mada i ona dakako posredno utječu na formiranje prometnica, jer dovodeći do trgova izvorišta su daljnjih komunikacija, i svakako da se od »Morskih« vratiju, od »Male place« formira niz prometnica koje prostor tog trga povezuje sa »Starim« trgom uz katedralu. Jednako tako i s trga pred kaštelom nastaju prometnice koje se s glavnim transverzalama grada križaju, pa dalje produžuju, oblikujući »prave« ili »slijepe« ulice.

A upravo spomenuta transverzala, ili transverzale, jer započinje kao jedna, pa se račva u jednu širu i jednu užu ulicu i zatim ponovno završava kao jedna, bilo je ono nerazumljivo što je do ovih razmatranja ostalo kao upitnik. Zašto ta transverzala započinje na jednim vratima (»Malim«, ili »Biskupskim« – I) i prolazeći uz prostor katedrale i križajući se s maloprije spomenutim ulicama čija su izvorišta »Mala placa« i trg pred kaštelom, udara direktno u zidine kako to pokazuju svi planovi grada (npr. sl. 73, 74 i drugi)?

No sada kada smo prviput ovom studijom »prepoznali« na temelju planova grada (počevši od onog iz sredine XVIII. stoljeća) i tijeka ulica u njima, u komparaciji sa sadašnjim stanjem, »Kopnena« vrata što ih Lenković spominje 1550. koja je on zazidao i uz njih izgradio novu »trokutnu« kulu, i upravo sada kada ih možemo tlocrtno fiksirati nalazeći tragove njihova otvora u zidinama, upravo ta najvitalnija, osnovna senjska prometnica postaje potpuno razumljiva, urbanistički logična i opravdana. Naime, primarni put koji je vodio kroz grad od »Malih« vratiju (I) uz katedralu, do spomenutih »Kopnenih« (VII) vratiju, mjestimično je postao dvostruk, povezujući dva suprotna punkta grada sa suprotnim važnim točkama zaleđa, sve dok godine 1550. nije ta vrata Lenković zazidao, zbog očito strateških razloga obrane grada. Vjerojatno su i »Mala« vrata, kako je spomenuto u neko vrijeme (XVII. stoljeće?) bila zazidana, no ona se ponovno otvaraju, kako to pokazuju spomenuti planovi grada. Međutim u duhu tradicije, a očito i

28. M. Sladović. *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*. Trst. 1856.175.

Sl. 87. – Glavne prometnice i trgovi u dijelu grada unutar gradskih zidina, današnje stanje

Sl. 88. – Grlo cisterne – grb senjske uskočke obitelji Blažiolović (kuća Konrad – Slanec) koje se do 1925. nalazilo u malom dvorištu. Te godine je grlo preneseno u Sv. Jelenu gdje krase cisternu. Sličan grb nalazi se na pročelju susjedne zgrade (kuća Bezjak) koja je navodno pripadala obitelji kneza M. Pose-darskog

zbog već izvedene izgradnje uz te udvostručene transverzale, one i dalje ostaju vitalne, te su to još danas. Sa spomenutim prometnicama što sa »Malog« trga i onog pred kaštelom idu prema njima, one su glavne ulice i današnjeg Senja. A to su upravo one prometnice što su »izvirale« iz nekadašnjih gradskih vratiju a što se preko nekadanjih »Kopnenih« vratiju povezuju sa onom najkarakterističnijom prirodnom vezom s dalekim kopnenim zaledem – kojoj Senj duguje i svoje nastajanje i svoje postojanje kroz stoljeća – i ona »trgovine« (Mala, Biskupska) s druge, suprotne strane grada što ga povezuju s obližnjom okolinom.

Da zaključimo. Slika (86) gradskih vratiju i javnih urbanih površina Senja u XVII. stoljeću – u vrijeme jednog od vrhunaca njegova povijesnog značenja što mu ga tada daju uskoci – mogla bi se prikazati u planu grada tamnije naznačenim opisanim glavnim trgovima i prometnicama. One teku, kako je upravo navedeno, od najstarijih jednih do drugih, s vremenom zatvaranih gradskih vratiju (»Malih I« do »Kopnenih VII«) kao glavna transverzala koja se, da ponovno naglasimo, nadovezuje na vanjske putove – najznačajnije za Senj što grad povezuju sa zaledem. Prema planu iz godine 1763 (sl. 73) vodi, a vjerojatno je i ranije vodila, iz daleke pozadine do grada »Stara« cesta, prema kojoj su se do Lenkovićeve zahvata otvarala spomenuta »Kopnena« vrata, a kasnije se ta Stara cesta produžuje do novootvorenih »Velikih« vratiju. Na tu glavnu transverzalu grada nadovezuju se, ukrštavajući se s njom, prometnice čija su izvorišta »Morska« vrata (II) uz Malu placu (c) i Vrata kaštela (V) uz trg pred njim (a).

Sl. 89. – Stari frankopanski kaštel od 1469, sjelo senjskih kapetana, od 1896 prosvjetni zavod »Ožegovićaunum«. Stanje s razglednice od 5. X 1900.

Takav ostaje Senj i nadalje kada tijekom povijesti nestaju »Kopnena«, »Morska« i »Mala« vrata, a od jednih od njih – Malih vratiju – ostalo je sačuvano tek ime za predio uz njihov nekadanji smještaj.

A takav je ostao dio Senja unutar nekadanjih gradskih zidina i danas (sl. 87) samo što su trgovi tek ponešto izmijenili svoj lik, a te urbane površine s vremenom su se dopunile novim spomenutim gradskim vratima (»Velikim«) i prilazom do njih, i za spoj s terenom izvan zidina u XVIII. ili XIX. stoljeću prolazima u zidinama uz kulu Lipicu (VIII) i uz Rundel (IX), te prometnicama koje do njih vode.

No jedina sačuvana, danas 200 godina stara, gradska vrata, »Vela« vrata, probijena u zidinama u XVIII. stoljeću kao veza grada s novom Jozefinskom cestom do Karlovca, nisu više ni malo utjecala na formiranje javnih urbanih površina.

Prema svemu iznesenom, urbanistička geneza drevnog Senja, koja na prvi pogled kao da u urbanističkom smislu nema neke svoje logike, pokazuje logično formiranje grada, što se ovom studijom pokušalo prikazati.

DIE STADTTORE UND DIE URBANISTISCHE GESTALTUNG DES ALTERTÜMLICHEN SENJ

Zusammenfassung

Die Autorin dieses Artikels analysiert Grundmomente und Festpunkte, die der bis heute gebliebenen Gestaltung der städtebaulichen Struktur des mittelalterlichen Senj beigebracht haben. Die Lage dieser Stadt am Meer, die Senj als einen Seemaratflecken bestimmt, ist sehr günstig, wie auch das Bestehen der zwei zu Senj führenden Täler. Das erste verbindet die Stadt von Norden mit dem naheliegenden Hinterland, und das zweite von Osten über das Gebirgssattel des Velebits mit dem entfernteren Hinterland. Das hat dieser Stadt im Laufe der Jahrhunderte die Bedeutung des Handels-, See- und (zeitweilig) Kulturzentrums gegeben.

Von dem XIII. Jahrhundert an haben die Einwohner diese Stadt mit der Stadtmauer samt dem Kastell und den Türmen umgeben. In der Stadtmauer öffneten sie an vielen Stellen die Stadttore, die zur Zeit der türkischen Gefahr vermauert worden sind, mit Ausnahme des Seetors und desjenigen nächst des Kastells. Die Spuren der anderen Tore haben sich im Laufe der Zeit verloren.

Ausser diesen beweisten Toren stand auf dem Terrain nächst der Stadtmauer, in Richtung des nördlichen Tales, das kleine Tor (»Mala vrata«). Das beweist der heutige Name »Mala vrata« für diese ganze Gegend.

Die Autorin stellt die Frage über die Lage jenes Tores das an der Stelle des vorausgesetzten Eingangs in die Stadt (aus der Richtung des entfernteren Hinterlandes) gestanden ist. Dieses Tor war von grosser Bedeutung: es war Ausgangs- und Schlusspunkt des städtischen Hauptverkehrswegs.

Alte Pläne haben uns auf die Stelle verweist, wo wir in der Stadtmauer auf die Spuren der Reparatur gestossen sind, und wo die senkrechten Fugen der jemaligen Öffnungen noch heute sichtbar sind. Das ist die Stelle des bei Lenković 1550 erwähnten Landtors (»Kopnena vrata«), und damit ist dieses Tor dokumentiert.

So ist endlich deutlich geworden, dass die Haupttransversale (die bei »Mala vrata« beginnt und nächst der Kathedrale führt) sich mit den Transversalen kreuzt, die den Ausgangspunkt bei »Mala placa« i »Morska vrata« haben, so dass der Platz vor dem Kastell und seinem Tor heute direkt auf die jemalige Stadtmauer stösst. Eigentlich hatte sie ihren Ausgang an dem jetzt festen Landtor (Kopnena vrata). So ist dieser vitale Hauptverkehrsweg von der Stadt Senj ganz verständlich, städtebaulich logisch und berechtigt geworden.

Die Autorin schliesst am Ende des Artikels folgendes: die städtebauliche Genese des altertümlichen Senj scheint auf den ersten Blick im Sinne der Stadtplanung ohne Logik zu sein, aber der Grundplan dieser Stadt, der die zwei Hauptzugänge zur Stadt verbindet, zeigt, dass Senj logisch formiert sei.